

Istoria limbii române și nevoia permanentă de limbă literară *

Acad. Gheorghe Chivu

Motto:

Fără protecția asigurată de o formă literară corect și atent stabilită, orice limbă se degradează, întrucât îi este afectat caracterul exemplar.

Stimate domnule președinte al Academiei Române,

Doamnelor și domnilor membri ai Academiei Române,

Doamnelor și domnilor profesori,

Doamnelor și domnilor invitați,

Onorantă asistență,

Parcursul istoric al limbii române pune în evidență efortul permanent, conjugat al intelectualilor responsabili de a păstra unitatea de neam și de cultură, respectiv de a crea o formă literară exemplară. Prezentarea evoluției în timp a limbii noastre de cultură argumentează totodată utilitatea, chiar necesitatea cultivării și normării corecte, coerente și de perspectivă a limbii noastre literare.

Prezentul discurs ar putea fi deci considerat o laudă mai mult decât necesară adusă limbii române literare. Sau, reformulând, o laudă adusă cărții românești din toate timpurile, dar mai ales cărții considerate vechi, adjectivul sugerând aici nu doar trecerea și rezistența în timp și prin vremi, ci și valoarea așezată, devenită prin „lămurire”, adică prin decantare, prin rafinare și prin așezare, perenă. Sau poate fi considerat o laudă adusă cărturarilor autentici, trăitori și activând în vechime, nu doar autori, în sensul modern al cuvântului, ci mai ales traducători, tipografi sau copişti, care, lucrând de cele mai multe ori, în secolele de început, într-un anonim programatic, cu „mână de țărână”, cum le plăcea să scrie, au pus bazele solide, autentice ale culturii noastre scrise.

Istoria limbii române a început, fapt argumentat de multă vreme, odată cu ocuparea de către trupele romane a primelor teritorii dacice aflate în zona Dunării. Urmare a aplicării de către reprezentanții Imperiului, în zonele nou anexate, a unui program de colonizare economică și de organizare administrativă foarte bine pus la punct, Dacia a devenit, în timp relativ scurt la scara istoriei, o provincie romană, în care, după aproximativ șase generații, locuitorii ajunseseră să utilizeze în mod curent un idiom de tip romanic, ce preluase lexicul de bază latinesc, cu fonetism distinct de cel adus de coloniști și cu forme gramaticale noi, bine integrate într-un sistem morfologic specific latinei populare. Acceptată, foarte probabil, nu atât ca urmare a unor constrângeri administrative, cât mai ales datorită superiorității economice și culturale a noilor structuri impuse de Imperiu, noua *lingua romana* era diferită nu doar prin denumire de *lingua latina*, acea limbă „gramaticească”, în formularea învățaților Școlii Ardelene, care reprezenta varianta oficială, cultivată a limbii utilizate de către romani. Această nouă limbă, însușită și apoi vorbită de către cei ce și-au zis *rumâni*, nume asumat, care indică fără dubiu conștiința apartenenței la noua civilizație romană, s-a extins din Dacia Felix în teritoriile dacice alăturate, care nu fuseseră integrate efectiv în Imperiu. Dovadă, desigur, de prestigiu cultural, dar și probă a existenței unor contacte permanente, poate chiar a unui schimb constant de locuitori, între Dacia Felix și zonele rămase în stăpânirea dacilor liberi. Schimb rămas tradițional, în decursul istoriei, în spațiul românesc din zona carpatică.

*Discurs de recepție (22 mai 2024, Aula Academiei Române)

Romanizarea provinciilor dunărene ale Imperiului Roman a fost astfel urmată și amplificată de o românizare, intensă și eficientă, a teritoriilor limitrofe, proces încheiat cu certitudine înainte de venirea triburilor slave în zona Carpaților. Pentru că slavii au găsit aici, în drumul lor spre sudul Dunării (drumul estic, parcurs prin ținutul actual al Moldovei, sau cel vestic, făcut prin Panonia), o populație stabilă, formată din *rumâni*, pe care slavii i-au numit totdeauna *vlahi*. Numindu-i astfel, indiferent de zona în care i-au găsit (la est, la sud sau la vest de Carpați), slavii probau continuitatea românilor în spațiul nord-dunărean și indicau fără dubiu caracterul romanic al limbii pe care aceștia o vorbeau. O limbă romanică bine individualizată, prin lexicul de bază, prin sistemul morfologic și printr-un sistem fonetic propriu, consolidat. (Unele transformări fonetice cu caracter legic, specifice epocii de formare a limbii române, nu sunt atestate în împrumuturile vechi slave, întrucât, desigur, ele își încetaseră acțiunea.) Cuvintele preluate de români de la primii slavi, ajunși și apoi stabiliți în spațiul nostru cultural, au fost de aceea modificate prin adaptare fonetică, respectiv morfologică, și integrate astfel în sistemul deja constituit, devenit în totalitate funcțional, al limbii noastre.

Vitalitatea străromânei (cum numesc unii specialiști această primă formă a limbii noastre istorice) sau a românei comune (sintagmă și ea folosită pentru a indica gradul de coeziune originară a spațiului lingvistic romanizat aflat la sud și la nord de Dunăre), precum și rolul ei identitar au fost astfel puse în evidență încă din ultimele secole ale mileniului întâi. Iar unitatea lingvistică remarcabilă a acestui spațiu cultural, constatată de toți cercetătorii limbilor romanice, a fost cu siguranță consolidată de izolarea în care românii au fost constrânși să trăiască (fiind „o insulă de latinitate într-o mare slavă”, întrucât populațiile vecine aparțineau toate altor familii etnice și lingvistice).

S-a discutat mult și argumentat despre această unitate, bazată pe același fond lingvistic originar și susținută de schimburi constante, intense (economice, culturale și de populație) între provinciile istorice românești. S-a insistat însă mai puțin, în cadrul studiilor consacrate fazelor de început ale istoriei limbii române vechi, asupra unor fapte lingvistice care documentează

deschiderea vorbitorilor limbii noastre către cultură, deschidere veche și constantă, manifestată prin preferința (asumată, dovadă a frecvenței utilizării, de către sistemul limbii) pentru o serie de cuvinte, despre care se poate afirma că aparțineau încă din vechime exprimării cultivate. Nu avem în vedere utilizarea românei vorbite în cadrul creațiilor populare, a căror formă lingvistică (de multe ori admirabilă din punct de vedere stilistic) este, trebuie să fie cea specifică unei variante locale, dialectale a românei, ci existența încă din etapa considerată preliterară din istoria limbii noastre a unor lexeme sau a unor sensuri ce par să fi aparținut unor registre lingvistice cultivate, întrucât trimit spre forme de exercițiu intelectual și au caracter exemplar.

Ne referim în primul rând la verbul *a învăța*, care prin „înnobilarea” semantică, atestată în româna veche anterior secolului al XVI-lea, era folosit constant pentru a numi „însușirea unor cunoștințe sau crearea unor deprinderi necesare (în sens larg, pozitiv) pentru dezvoltare intelectuală”, lăsând astfel sensul etimologic al lat. *invitiare*, „a deprinde un obicei prost, un nărav, un viciu”, la dispoziția exclusivă a uzului popular. Avem apoi în vedere verbul *a număra*, moștenit din lat. *nominare*, care însemna, în aceeași română veche, nu doar „a numi (pe cineva)”, ci și „a citi” (după ce, desigur, o persoană va fi fost indicată, numită să citească un anumit fragment de text în timpul serviciului religios). Putem adăuga, de asemenea, substantivul *carte*, care trebuie să fi desemnat de timpuriu (dovadă consoana sa inițială, *c*, nu *h*, dar și atestările cunoscute din cele mai vechi scrieri literare) un „text scris (pe o foaie de hârtie); o scrisoare, un act”, nu doar o „hârtie”. Și chiar verbul *a scrie*, care și-a schimbat, tot în urma unei instruiți organizate, sensul vechi și popular, „a desena, a picta; a coase după model”, în „a reprezenta prin semne convenționale sunete sau cuvinte”. Mai ales că *scriptă* și *scriptură*, care numeau constant un „text scris”, substantive cărora li se alătură adverbul *script*, însemnând „în scris, prin intermediul scrisului”, argumentează și ele, suplimentar, folosirea verbului *a scrie* cu sensul cultural menționat.

Toate acestea sunt cuvinte cu origine latină, care indică, prin sensurile evidențiate, o activitate culturală, despre care nu credem că a fost moștenită. Prezența sensurilor culturale

menționate, înregistrată și în alte câteva limbi europene, nu poate fi însă rezultatul influenței directe a altor limbi vechi romanice. Rămâne atunci să explicăm mutațiile de sens discutate (toate având relevanță culturală) prin „cauze interne”, iar „redescoperirea” unor forme de tipul *script*, adverb, *scriptă* sau *scriptură*, substantive, prin corelare cu frecvent utilizare culturală a lui *a scrie*.

Probează, credem, aceste exemple, ilustrative pentru dezvoltarea lexicului românesc vechi, nu atât o evoluție firească, internă, a limbii noastre, cât o deschidere și, implicit, o aspirație culturală a utilizatorilor ei cultivați, încurajată și apoi susținută de instrucție, de rolul ordonator și formator al scrisului, al cărții, respectiv al școlii, școală (în sens larg) ce a funcționat cu certitudine, la începuturi, în cadrul sau sub egida Bisericii. Pentru că, fără a accepta ideea că vorbitorii elevați ai limbii române vechi au înțeles rolul determinant al instrucției în modificarea limbii prin cultivarea gândirii (indiferent de limba de cultură în care se făcea această cultivare), ne-ar fi greu să explicăm schimbări semantice semnificative, intrate de foarte multă vreme în uz, precum cele anterior menționate.

Ar fi de asemenea greu, dacă nu imposibil de înțeles în afara instrucției, care a creat o incipientă conștiință a normei, apariția și apoi răspândirea încă din româna veche a unor forme hipercorecte (de regulă rostiri „normalizante”). Această conștiință a normei a putut apărea, desigur, în epoca de început a scrisului în spațiul cultural românesc, epocă a impunerii, prin biserica de rit bizantin, a slavonei ca limbă de cult și de cultură. Pentru că, atunci, cărturarii vremii, grupați inițial în mănăstiri, fiind cunoscători ai slavonei și, implicit, ai limbii grecești, pe baza și după modelul căreia fusese creată noua limbă oficială a creștinismului sud-est european, aplicau limbii materne reguli deprinse prin slavonă, limba oficială, cultivată, a vremii în zona noastră. Iar mai apoi, transcriind și traducând pentru uz liturgic textele sacre, au lucrat constant și constructiv la pregătirea românei, limbă vernaculară, pentru a fi utilizată, la început sporadic, apoi tot mai frecvent și programatic, ca limbă de cult și, implicit, ca limbă de cultură.

Cel târziu în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, după cum indică inventarul și, mai ales, valoarea

fonologică a unora dintre semnele alfabetului chirilic românesc (avem în vedere în primul rând iusurile și ierurile), româna, limba romanică vorbită în zona carpato-dunăreană, începe să fie consemnată în scris. La început sporadic și, desigur, „pentru nevoi personale”, cum au susținut unii specialiști, dar multe astfel de „nevoi” trebuie să fi fost intelectuale, de vreme ce scrisul era, mai mult decât oricând, apanajul oamenilor instruiți. Prin procesul acum inițiat, din nevoi culturale interne, amplificate, foarte probabil, de influența sau de presiunea unor mișcări religioase de tip apusean, a rezultat, până spre mijlocul secolului al XVII-lea, după acumulări și amplificări constante, o literatură bogată și diversificată tematic, destinată nu doar folosirii în Biserică. În felul acesta limba noastră a intrat într-o nouă etapă a destinului său istoric. Pe baza variantelor locale ale românei vorbite, se conturaseră, din secolul precedent, variante literare regionale, din ce în ce mai bogate și mai rafinate ilustrate prin texte. Iar mulțumită acțiunii și atitudinii cărturarilor vremii, influența slavonei, impusă oficial în toate domeniile vieții sociale, nu anulează, ci stimulează, în tot acest timp, prin modelare și consolidează prin selecție și apoi prin exercițiu, trăsături originare ale românei.

Învățarea limbii slavone de către cărturarii români, predominant slujitori ai Bisericii, a prilejuit crearea sau traducerea unor instrumente de lucru (glosare sau lexicoane bilingve, respectiv gramatici slavo-române), întreprindere intelectuală utilă și pentru dezvoltare, pentru codificarea, respectiv pentru rafinarea limbii noastre de cultură.

Circulația textelor și, nu o dată, aceea a copistilor și tipografilor dintr-o provincie în alta a spațiului cultural românesc amplifică astfel, într-un plan ce trebuie considerat deja literar, unitatea lingvistică originară. (Particularități fonetice, morfologice sau lexicale, inițial distinctive, opozabile pentru variantele literare regionale, cedau treptat locul unor forme ce tind să devină, prin normare implicită, făcută prin consens, norme literare cu caracter supradialectal.) Traducătorii scrierilor sacre nu reproduc mecanic forma surselor (predominant slavone) și nici nu se lasă influențați fără discernământ de aceasta, ci o adaptează, corelând-o cu realitatea culturală și lingvistică românească, lucrând intuitiv, dar consecvent și concordant, la forma elevată pe care trebuia să o

aibă incipienta noastră limbă literară. De aceea, cum menționam anterior, nici chiar scrisul chirilic românesc nu se identifică, în inventar și ca valori fonologice, cu scrisul slavon. Iar în scrisul cu litere latine, folosit încă din secolul al XVI-lea în comunitățile românești de rit apusean, ce trăiau în primul rând în provinciile românești situate dincolo de Carpați, normele ortografice de tip maghiar au avut alături numeroase și remarcabile influențe ale scrisului latinesc (de tipul surprinzătoarelor *hommu* „om” sau *humeru* „umăr”, atestate în *Cartea de cântece*, tipărită în c. 1570, respectiv în *Lexiconul Marsilian*).

Exemple ale influenței modelului latinesc asupra formelor sub care sunt înregistrate unele cuvinte moștenite din latină sunt numeroase în scrieri vechi românești redactate cu litere latine în manieră ortografică maghiară.

Forme de tipul *hommu* „om”, respectiv *humeru* „umăr”, anterior citate, pot fi considerate, fără teamă de exagerare, grafii etimologizante *avant la lettre*, ce ar trebui, desigur, alăturate semnificativei și mult invocatei forme grafice **рѡмѡнь** (*român*), atestată, în 1582, în scrisul nostru chirilic. Conștiința originii romane își dovedea astfel persistența în întreg spațiul cultural românesc, continuând să se manifeste și în epoca slavonismului. (În Transilvania și în Banat, cunoașterea limbii latine de către învățații vremii era la fel de firească precum cunoașterea slavonei în provinciile extracarpătice.) Iar vitalitatea românei, sprijinită de felul de a gândi al unora dintre traducători, copişti sau tipografi făcea, spre exemplu, ca lexicul slavon, vehiculat prin Biserică și prin administrație, să nu copleșească funcțional, în scrisul românesc al timpului, vocabularul moștenit din latină, aflat în mod firesc „în circulațiune”, cum ar spune Bogdan Petriceicu Hasdeu. Și, semnificativ, traducătorii Apostolului echivalau, la mijlocul veacului al XVI-lea, **римѡлѡнини** (*rimleanini*), având sensul „romani”, din sursele slavone, nu prin împrumutul slavon *râmle(a)ni*, atestat în scrierile epocii, ci prin *rumâni*, echivalarea fiind înregistrată, aproape un secol mai târziu, și în *Cronograful* lui Moxa. Și confirmată apoi, fapt din nou semnificativ pentru gândirea unora dintre cărturarii vremii, de consemnările din *Biblia de la București*, respectiv din *Viețile Sfinților*, tipărite de Dosoftei.

Urmare a unei dezvoltări destul de rapide, de tip extensiv, a scrisului nostru literar mai ales după mijlocul veacului al XVII-lea, textele religioase în limba română au acoperit treptat toate nevoile Bisericii. Tipăriturilor necesare pentru oficierea serviciul religios în limba țării li se alătură scrieri românești diverse, inclusiv texte beletristice sau de dezbatere și de edificare morală. Pravilelor religioase traduse în limba română le stau de timpuriu alături lucrări juridice și administrative importante, inclusiv mari coduri civile de legi, și chiar lucrări de tip științific, și ele în haină românească. (Marii cărturari activi în sânul sau pentru nevoile Bisericii, între ei Varlaam, Nicolae Milescu, Dosoftei, Antim Ivireanul, sunt contemporani, într-o enumerare incompletă, cu Udriște Năsturel, Constantin Cantacuzino stolnicul, Miron și Nicolae Costin, Teodor Corbea sau cu inegalabilul Dimitrie Cantemir.) Iar difuzarea intensă a textelor, mai ales a cărților necesare slujbei, a făcut ca variantele regionale ale românei literare vechi, formă elevată, cultivată a subdialectelor importante ale dacoromânei, să se coaguleze, prin consensul învățaților vremii, într-o primă formă unitară a vechiului nostru scris literar religios. (Este remarcabil, în acest sens, exemplul *Bibliei de la București*, formă muntenească a unei traduceri moldovenești, pentru *Vechiul Testament*, respectiv a unei versiuni ardelenesti, pentru *Noul Testament*.) Întărită prin impunerea, imediat după începutul veacului al XVIII-lea, ca limbă de cult și de cultură, româna și-a dovedit, prin efortul cărturarilor înzestrați cu har, mulți rămași anonimi, posibilitățile deosebite de rafinare a exprimării elevate. (Exemplul lui Dosoftei, care a tipărit nu doar *Psaltirea de-nțales*, carte de lectură bisericească, ci și *Psaltirea în versuri*, carte de poezie religioasă, destinată parcurgerii în afara Bisericii, trebuie apreciat la adevărata lui semnificație și valoare.) Vitalitatea românei, evidentă și în forma sa cultivată, respectiv puterea ei de asimilare dovedită în timp, duc la integrarea în tipare proprii a celor mai utile elemente lexicale furnizate, mai ales după 1750, de intensă și valoroasă influență neogrească. A fost, mai evident decât în cazul slavonei, dominantă cultural în veacurile precedente, o asimilare prin românizare a unei mode culturale și lingvistice puternice, modă temperată însă, ca efect de ansamblu, de existența

în spațiul cultural românesc a unei limbi literare deja unificate în normele sale de bază, limbă pe care cărturarii laici o orientau tot mai mult către modele de tip latino-romanice.

Pentru că iluminismul, deopotrivă cel de proveniență apuseană, cu marcat caracter latinist, manifestat în primul rând în Transilvania, sau cel pătruns prin filieră neogrească, orientat în mod evident către cultura romanică, activ în Țara Românească și în Moldova, coagula și amplifică idei cunoscute din scrierile umaniștilor. Ne referim, desigur, în primul rând, la conștiința descendenței noastre romane și la deseori invocata unitate lingvistică și culturală a spațiului românesc. Avem însă deopotrivă în vedere nevoia afirmată de continuitate în cultură. (Pentru a folosi câștigurile scrisului religios, unificat în cursul secolului al XVIII-lea, — „în cărțile cele bisericesti tot o dialetă [adică tot o limbă] iaste la toți”, constata Petru Maior —, cărturarii începutului de secol XIX au acceptat propunerea lui Ion Heliade Rădulescu de creare a românei literare moderne pe tiparul deja consolidat al scrisului bisericesc: „Să urmărim limbii cei bisericesti și, pe tipii [adică după normele] ei, să facem și limba filosofului, matematicului, politicului”, sugera Heliade.) Și nu putem lăsa deoparte, din această înseriere de idei și de fapte directe, acțiunea necesară, concertată, pentru asigurarea progresului limbii române (adică acea „creștere a limbei românești”, pe care Ienăchiță Văcărescu o lăsa moștenire urmașilor în celebrul său testament literar). Iar toate aceste chestiuni vizau și implicau, desigur, rolul și acțiunea aplicată, consecventă, responsabilă a cărturarilor luminați ai vremii.

În această nouă etapă a parcursului istoric al limbii române, începută la finele veacului al XVIII-lea, dar amplificată constant mai ales după 1830, normele scrisului românesc literar, stabilite prin dispute constructive între învățații timpului, au fost făcute cunoscute prin presă, recent creată, dar extrem de activă, și au fost pentru prima dată impuse prin lucrări normative tipărite, care, având astfel difuzare largă, dobândeau mai ușor prestigiu și autoritate. Ne referim la gramatici, la lucrări de simplificare, de reorganizare și de înnoire a ortografiei, la îndrumare pentru utilizarea celor mai indicate modalități de consolidare, respectiv

de îmbogățire a vocabularului moștenit din latină, dar și la dicționare (de mare cuprindere sau doar lexicoane „purtărețe”, acestea din urmă de regulă bilingve, cu surse predominant romanice). Normarea limbii literare, devenită pentru prima dată explicită, a fost dublată acum de lucrări numeroase de cultivare a exprimării literare. Și a fost susținută, prin acțiuni bine coordonate, de introducere în uzul literar laic a unor maniere noi de redactare sau de organizare textuală, necesare pentru a moderniza, prin „traducții” din marea literatură europeană, forma noului nostru scris literar. (Pentru a da libertate producției literare autohtone, „traducțiile”, care ajutaseră în mod consistent la crearea noii noastre limbi literare, nu au mai fost încurajate, cum se știe, după mijlocul secolului al XIX-lea, pentru că, spunea Mihail Kogălniceanu (în „Propășirea”), prin numărul lor prea mare, „omoară în noi duhul național”.)

După transformări și adaptări îndelung disputate, corelate și validate în final în cadrul Academiei Române, instituție nou-înființată în folosul consolidării unității întregului spațiu românesc, al progresului culturii și științei de cel mai înalt nivel, româna literară a devenit o limbă modernă, normată atent și unitar în toate compartimentele sale. Ortografia cu litere chirilice a lăsat locul celei cu litere latine, iar scrisul etimologizant, instrument de demonstrare a originii noastre romane prin însăși forma grafică a cuvintelor, a trecut de la variante de etimologism excesiv la fonologism temperat, corespunzător tradiției noastre culturale. Însăși folosirea limbii literare ca mijloc eficient de culturalizare impunea această soluție normativă.

Scrisul etimologizant, bazat pe legile de evoluție fonetică de la latină la română, a fost creat și apoi utilizat pentru a demonstra descendența latinească a limbii noastre. După instituirea acestui sistem ca manieră ortografică specifică mișcării latiniste transilvănene, unele dintre norme au fost modificate în timp. Sistemul ortografic propus, în 1780, în *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, prima lucrare normativă tipărită a Școlii Ardelene, a suferit modificări, în 1805, în ediția a doua a textului, apoi în *Orthographia* lui Petru Maior, difuzată în 1819 ca îndrumar oficial al scrisului latinist. Sistemul ortografic latinist propus apoi de Timotei Cipariu și acceptat de Academia Română, a fost modificat în repetate

rânduri, fiind înlocuit în final, tot în cadrul Academiei, de sistemul propus de Titu Maiorescu, bazat în cea mai mare parte pe principiul fonologic. Iar scrisul chirilic, simplificat în 1828 de Ion Heliade Rădulescu pentru a deveni integral fonologic, dublat un timp de variante ale unui alfabet de tranziție, a fost utilizat decenii la rând, concomitent cu scrisul etimologizant, pentru a asigura accesul tuturor categoriilor de cititori la textele tipărite. Alfabetul chirilic a fost înlocuit, de altfel, oficial în cadrul scrisului nostru religios, din aceleași rațiuni de asigurare a accesului cititorului obișnuit la forma tradițională a textelor bisericești, abia după anul 1890.

Morfologia a fost și ea normată, folosindu-se câștigurile tradiției create de scrisul religios, după principii atent stabilite, importante fiind „gramaticalitatea”, adică respectarea cerințelor sistemului morfologic al limbii, și „clasicitatea”, prin care se înțelegea promovarea cu prioritate a cuvintelor, respectiv a formelor moștenite. Iar în cadrul noului lexic literar, cărturari din toate provinciile românești corelau și consolidau lexicul de bază, conservat din latină, cu împrumuturi latinești sau române, în cadrul unui proces bine conturat teoretic. Promotorii limbii române literare se delimitau și se depărtau în felul acesta de modele vremii și de unele excese temporare. (Ne referim la franțuzism, dar și la italianism sau la latinism.) (În proiectul primului dicționar academic al limbii noastre, tipărit între 1871 și 1876, A.T. Laurian și I. C. Massim au inclus, spre exemplu, în glosar, deci în partea din lexicon consacrată cuvintelor nerecomandate pentru uz literar, în ciuda franțuzismului atunci la modă, numeroase împrumuturi din limba franceză, pentru că acestea nu aveau origine latinească. Iar în consistente note de subsol privind formele propuse ca normă în corpul *Dicționarului*, au inserat numeroase comentarii privind diverse influențe străine, considerate contrare sau inadecvate concepției lor privitoare la forma corectă a limbii noastre literare.

Era româna literară astfel concepută și mai ales structurată (în urma unor eforturi îndelungi și a unor echilibrări și ponderări remarcabile) o limbă modernă, ce pune în evidență, mai bine decât oricând, romanitatea și unitatea lingvistică a spațiului nostru cultural. Limbă de cultură, care, prin atentă normare și prin intensă cultivare, devenea,

încă de la mijlocul veacului al XIX-lea, aptă de înaltă și aleasă producție literară. Limbă a creației beletristice de foarte bună calitate (simpla invocare a numelor lui Mihai Eminescu, Ion Creangă și Ion Luca Caragiale este suficientă pentru argumentarea acestei afirmații), creație în care elementele noi, achiziții lexicale de dată recentă, se acomodau funcțional, prin remarcabil efort de sinteză, cu fapte de limbă veche, cu forme dialectale sau extrase din limba vorbită. Concomitent, româna literară modernă a devenit, prin variante funcționale bine individualizate, limbă a noii administrații, a justiției și a științei moderne, respectiv a presei, recent constituită, dar foarte activă și puternic implicată în toate procesele de modernizare socială, politică și culturală a spațiului românesc.

Noua noastră limbă de cultură s-a dovedit, în felul acesta, capabilă nu doar să fie instrument util de înnoire socială, ci și să reziste, cu mijloace specifice, modelor lingvistice, susținute de elite dornice să-și pună în evidență cultura individuală. Iar ulterior, în secolul al XX-lea, după ce asimilase cele mai utile elemente furnizate de influențe culturale majore (în primul rând de intensă influență franceză, de remarcabilă influență italiană, dar și de influență englezească, exercitată atunci în primul rând prin mediere romanică, sau de influență germană), româna modernă, bine structurată și îndelung exersată, a rezistat influenței rusești, susținută prin presiuni politice nu totdeauna ușor de evitat. (Influența rusească, exercitată după al doilea război mondial nu doar în spațiul românesc, a lăsat de aceea doar urme nesemnificative în lexicul și în frazeologia limbii noastre literare moderne.)

Parcursul anterior schițat, prin prezentarea etapelor importante din istoria limbii noastre, arată, cred, cu claritate, că, în tradiția scrisului în limba română, vitalitatea originară a idiomului pe care îl vorbim a fost consolidată, în epoca veche, prin acțiunea consecventă, cu finalitate marcat culturală, a marilor noștri cărturari, dar și a numeroșilor traducători, copişti sau tipografi, rămași adesea anonimi, dăruți scrisului nostru literar și aspirațiilor pe care acest scris s-a străduit să le îndeplinească. În epoca modernă, ce acoperă aproximativ ultimele două secole, limba noastră de cultură s-a individualizat, dincolo de acțiunea consecventă de păstrare și de consolidare a

structurii originare și a fondului moștenite din latină, prin normarea atentă și eficientă a uzului literar, dublată de cultivarea perseverentă a exprimării elevate. Pentru că o limbă literară consolidată și atent cultivată aduce totdeauna cu sine nu doar prestigiul și stabilitatea normelor, ci și capacitatea de selecție rațională și eficientă a elementelor străine utile, atunci când este supusă influenței unor mode sau modele lingvistice, oricât ar fi acestea de puternice și de invazive.

Destinul limbii române, drumul ei istoric, a fost legat deci permanent, prin promovarea și cultivarea variantei literare, considerate pe bună dreptate exemplară, de deschiderea către cultură. Chiar vitalitatea originară a românei a fost susținută și consolidată prin instrucție, adică tot prin exercițiu cultural colectiv, bine direcționat.

După un parcurs de aproape două milenii, marcat de dorința evidentă și de acțiunea constantă de consolidare a unității lingvistice originare, susținut de efortul continuu, manifestat coerent și aplicat programatic, de găsire a unei forme literare elevate, riguros normate și atent cultivate, limba română ... pare să ezite, în ultimele trei decenii, în ducerea mai departe a destinului său cultural.

Analize diverse, întreprinse asupra unor variante ale românei actuale, preponderent vorbite (aparținând de regulă mass media), dar și (în mare parte) scrise (reflectând în primul rând starea unor variante diverse ale comunicării prin mijloace electronice), au pus în evidență existența unei dinamici deosebite a structurilor și o „democratizare”, adică o relaxare, chiar o relativizare accentuată a normelor exprimării literare, îngrijite, anterior riguros respectate. În variantele comunicării curente, recent investigate, crește, spun statisticile, numărul de forme specifice limbii vorbite, nu o dată argotice sau familiare, unele astfel de forme fiind marcate chiar dialectal. A fost remarcată de asemenea existența unei foarte mari „deschideri” a utilizatorilor limbii noastre, indiferent de vârstă sau de pregătire, spre împrumut lexical, semn reconfirmat al „aplecării” constante a românilor către culturile, respectiv către limbile străine „la modă”. „Aplecare” amplificată, în această perioadă, de globalizarea, deloc controlată și foarte activă, în formă englezească. Globalizare susținută nu doar de contextul economic și politic actual sau

de limbajele specifice noilor tehnologii sau științelor care le utilizează, ci și de ideea (impusă deja la nivel cvasioficial) că orice text scris în limba engleză este automat mai valoros decât unul, de cel puțin același nivel, redactat în limba română. (Sunt justificate în același mod, adică prin prestigiul pe care par să-l inducă, denumirile englezești date, după 1990, unor ateliere sau firme, unor festivaluri, unor concursuri sportive sau chiar unor târguri meșteșugărești.)

Sunt însă toate aceste constatări semnificative pentru starea limbii române literare actuale în ansamblu sau doar pentru variante ale românei actuale, considerate, prin extensie greșită, literare? Ne aflăm, cumva, în fața unei schimbări reale a formei literare, pe care continuăm să o numim exemplară, a limbii noastre actuale sau avem doar dovada repetării, la scara istoriei, a unor situații de comunicare similare celor consemnate, cu trimitere la limba unor grupuri de vorbitori din secolul al XIX-lea, de către Constantin Fața, Vasile Alecsandri, Bogdan Petriceicu Hasdeu sau Ion Luca Caragiale?

Însumare de forme și de structuri, rezultat al unui amestec de registre, unele marcat neliterare, datele lingvistice luate în considerare în analizele la care ne-am referit sunt în mod evident ilustrative pentru ceea ce chiar unii lingviști numesc „limba vie”, nu pentru limba literară exemplară, cuprinsă (nu doar în epocile anterioare) în primul rând în cărți. Modelul mass media și acțiunea așa-numiților formatori de opinie, tolerate sau insuficient contracarate de specialiștii însărcinați cu normarea literară autentică, sugerează vorbitorilor mai puțin instruiți ideea că aceasta este forma, aceasta este calea de urmat în exprimarea românească modernă. Pentru mulți dintre intelectualii cultivați, româna actuală pare, de aceea, că „se urâtește” prin folosirea constantă, uneori ostentativă a unor forme ce sunt în mod evident neliterare. Unele dintre formele nou promovate arată însă că chiar vorbitorul insuficient instruit caută, intuitiv, să se depărteze de vorbirea proprie sau de aceea uzuală în mediul, respectiv în zona din care el provine, apelând la forme specifice unor registre lingvistice considerate, cu siguranță, ... prestigioase, demne de imitat, deși nu sunt literare, exemplare, în sensul bun al termenilor.

Istoria românei literare, din care am extras, în cadrul intervenției noastre, date esențiale privitoare la momente de cumpănă, rezolvate totdeauna în folosul culturii naționale și al progresului acesteia, indică însă drept soluție pentru apărarea limbii noastre actuale, supusă concomitent globalizării masive, intense, și „democratizării” în exces, cultivarea atentă și normarea riguroasă. Pentru că „limba vie”, liberă să se manifeste, spre deosebire de limba literară, un construct intelectual ce trebuie să aibă stabilitate și chiar conservatorism, a fost totdeauna predispusă, prin mulțimea variantelor coexistente, permise și propuse de uz, la dispersie. Iar fără unitate și stabilitate, date de cultivare și de normare, adică fără protecția asigurată de o formă literară corectă și atent stabilită, orice limbă, deci și limba română, se degradează, întrucât îi este afectat caracterul exemplar, fiindu-i totodată diminuate treptat, iar uneori ireversibil, funcțiile de bază.

O dovedește, din păcate, starea actuală a dialectelor istorice sud-dunărene ale limbii române, nicicând protejate de o formă cultivată, literară, în sensul autentic al termenului, care să fi fost creată pentru promovare și pentru utilizare elevată în toate domeniile culturii, inclusiv în învățământ. Aduc argumente în același sens graiurile românești vorbite în afara granițelor actuale ale României, multe marginalizate cultural, supuse, în absența protecției oferite, prin școală, de româna literară, influenței distructive a limbilor oficiale din respectivele țări. Nu au lipsit și nu lipsesc încercările de transformare a acestor variante dialectale (pentru o clamată, dar iluzorie conservare a comunităților culturale locale și a vorbirii specifice acestora) în așa-zise limbi independente, care ar trebui să fie, din rațiuni politice evidente, diferite de română.

Exemplul basarabean este, în această perspectivă, unul integral pozitiv, pentru că argumentează modul de supraviețuire, apoi modalitatea de renaștere a limbii române în spațiul românesc de dincolo de Prut. Statutul actual al românei în acest spațiu ilustrează totodată rolul culturii în rezistența în timp și în spațiu

a unei limbi. Iar întreaga istorie a limbii noastre literare susține, la rândul ei, utilitatea, chiar necesitatea cultivării și normării corecte, coerente și de perspectivă a limbii noastre naționale.

Vă mulțumesc tuturor pentru atenție.

Bibliografie (minimală)

- *** *Istoria limbii române*, I, coord. acad. Marius Sala, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, București, 2018
- *** *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, coord. Ion Gheție, București, 1997
- *** *Istoria lingvisticii românești*, coord. acad. Iorgu Iordan, București, 1978
- *** *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, I-II, coord. acad. Al. Rosetti, Boris Cazacu, [București], 1969
- Pârvu Boerescu, *Din istoria scrierii românești*, București, 2014
- Ov. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, I-II, Paris, 1931, 1938
- I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, 1985
- L. Găldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumaine à l'époque des Phanariotes*, Budapest, 1939
- Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975
- Ion Gheție, Gh. Chivu (coord.), *Contribuții la studiul limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688-1780)*, [Cluj-Napoca], 2000
- Ion Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, [București], 1974
- H. Mihăescu, *Influența greacă asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București, 1966
- G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960
- Sextil Pușcariu, *Etudes de linguistique roumaine*, București—Cluj, 1937
- Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, București, 1986
- Mario Ruffini, *La scuola latinista romana (1780-1871)*. *Studio storico-filologico*, Roma, 1941
- Mariana Stănculescu Cuza, *Italianism și italianisme în perioada de formare a limbii române literare*, București, 1992
- Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*, București, 1980
- Emil Vîrtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, 1968